

ZVONKO POSAVEC

FILOZOFIJA I ZBILJA U HEGELA

Odmah na početku ovog izlaganja moram dati dvije opaske. *Prvo* – u filozofiji nema čistih historijskih problema kao u nekim drugim znanostima. Ukoliko takvih spoznaja i ima, tada one ne pripadaju filozofiji, već spadaju u sferu historijskih činjenica koje su predmet pozitivnih znanosti. Suočavanje, pak, s tradicijom filozofije nosi uvijek obilježje osvješćivanja naše vlastite suvremenosti. Danas kad smo toliko opčinjeni važnošću najrazličitijih događaja, kad i najispraznije prisustvo u sadašnjosti znači više nego bilo kakvo premišljanje, čini nam se da svako vraćanje na izvor znači puko historijsko nadmetanje u znanstvu. Nažalost ova ažurnost u svakidašnjici često nam pomućuje i tako zamračeni horizont naše vlastite situacije. Ovo izlaganje Hegela ne treba shvatiti kao prostu znalost, kao bavljenje jednim problemom iz historije filozofije, već kao pokušaj osvješćivanja biti našeg vremena.

Druga opaska odnosi se na samog Hegela. Kad se savlada teškoća prvog čitanja, tada nastane problem kako odrediti središte jednog takvog mišljenja? Koje je to bitno mjesto iz kojeg Hegel govori? Da li ovom mišljenju još nešto odgovara u suvremenosti.?

Kako nam Hegelova misao nosi jedno izuzetno bogatstvo, to su i interpreti, često prinuđeni da se zadovolje samo jednim aspektom ove filozofije. Interpretacija *filozofije* i *zbilje*, koju ćemo ovdje poduzeti, bit će isto tako samo jedan vid ove misli koji sigurno nije jedini.

Tema *filozofija i zbilja* zahtijeva da odgovorimo na slijedeća pitanja:

1. Što je filozofija u Hegela?
2. Što je zbilja u Hegela?
3. Da li i kakav odnos postoji između filozofije i zbilje?

Na pitanje što je filozofija u Hegela pokušat ćemo odgovoriti iz tri aspekta:

- a) iz aspekta novovjekovne filozofije
- b) iz aspekta filozofije kao znanosti
- c) iz aspekta »tendencija vremena«

a) Novovjekovna filozofija s Descartesom počinje sa sumnjom u sve dotadašnje postavke. Kako nam je poznato sumnja ima metodički karakter, naime ona ima ulogu da nas dovede do jednog neprikosnovenog temelja u kojem će naše predstavljanje bića postati nesumnjivo. Sumnja je kako kaže M. Heidegger ARCHE novovjekovne filozofije. Hegel nedvosmisleno naziva Descartesa začetnikom novovjekovne filozofije i to zato što je stvar postavio potpuno na novom principu, tj. na mišljenju. U »Istoriji filozofije«, u trećem dijelu, na str. 258. Hegel kaže: »On (Descartes) je počeo sasvim iznova, od mišljenja kao takvoga i to je jedan apsolutni početak. I to da se mora početi samo od mišljenja kao takvog, Dekart to izražava tako što tvrdi da se mora sumnjati u sve. Kao prvi zahtjev filozofije Dekart postavlja to da se u sve mora sumnjati, to jest da se moraju napustiti sve pretpostavke. De omnibus dubitandum est, to je prvi Kartesiusov stav, – to potapanje svih pretpostavki i čak svih odredaba« (Kultura, 1964. Beograd).

Novo tlo filozofije na kojem se ona uspostavlja postaje mišljenje. To ni u kojem slučaju ne znači da je mišljenje samo sposobnost čovjeka kojom on u razlici spram ostalog osmišljava svoju ljudskost. Sve ostalo kao različito ili razlika od mišljenja već je u samom mišljenju. Mišljenje je krug kojem ništa ne stoji izvana. To da je mišljenje apsolutni totum svega što postoji izražava Hegel u *Enciklopediji filozofskih znanosti*, §§ 577. ovako: »ideja filozofije koja um koji sebe zna, ona apsolutno opće čini svojom sredinom, koja se razdvaja u duh i prirodu, čineći duh pretpostavkom kao proces subjektivne djelatnosti ideje, a prirodu općim ekstremom, kao proces *po sebi*, objektivno, bitkujuće ideje. Pradijelenje-sebe (das Sich-Urteilen) ideje na obje pojave određuje ih kao *svoje* (sebe znajućeg uma) manifestacije, pa se u njoj sjedinjuje, da je to priroda stvari, pojam, što se dalje giba i razvija, pa da je to gibanje isto tako djelatnost spoznaja, da vječna ideja koja po sebi i za sebe bitkuje, vječno sebe aktivira, proizvodi i uživa kao apsolutni duh.« (»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1965).

Hegel, dakle, ne dopušta više dvije supstancije, niti mu je stalo da samo osigura transcendentni nivo spoznavanja, već mišljenje kao mišljenje sadrže sve mogućnosti svijeta. Filozofija gleda kretanje uma ili mišljenja i to, naravno, gleda kao njegovo vlastito prisustvo u različitim oblicima. Ono šta ona gleda, to je njezino vlastito kretanje koje »na koncu shvaća svoj vlastiti pojam, tj. *gleda samo natrag* na svoje znanje« (ibid. §§ 573). Međutim, samo ovo kretanje je »slobodni akt mišljenja kojim ono sebe postavlja na stajalište na kojemu je ono samo za sebe, a prema tome ono samo *proizvodi i daje sebi svoj predmet*« (ibid., §§ 17). Dakle, moment znanja i moment predmeta padaju u jedno mjerilo a to je mišljenje. Naprotiv, prirodna svijest ili razumno mišljenje suprotstavlja elemente jedne te iste cjeline. Stoga je njezin put, put oćajanja ne nad ovom ili onom istinom, već nad svojim znanjem kao takvim.

Filozofija kao gledanje mišljenja, ili praćenje rada pojma nije političko dogovaranje kako se zbilja ima urediti, niti zanovjetanje nad ovom ili onom činjenicom, već potvrđivanje moći njegovog prisustva.

Njezin elemenat je »um koji sebe zna« ili »pojam koji sebe zna«. Filozofija ima, dakle, posla sa *elementarnim pojmovima*. Elementarni pojmovi spadaju u područje apsolutnog znanja, tj. takvog znanja koje ima predmet u svim njegovim mogućnostima.

Dakle, prvi aspekt određivanja filozofije u Hegela koji nam je vidljiv iz novovjekovnog određenja bitka kao mišljenja dobiva kod njega definitivan stav. Jedino što samo od sebe proizlazi i tako samo sebe predstavlja je mišljenje. Filozofija deskribira ovo predstavljanje mišljenja s pozicije apsolutnog mišljenja, tj. s pozicije mišljenja koje sebe zna u svojim momentima.

b) Drugi aspekt određenja filozofije kao znanosti, također je prisutan u novovjekovnoj filozofiji. Određenje filozofije kao znanosti tijesno je povezano s utemeljenjem bitka kao mišljenja. Ako filozofija ima svoj medij u mišljenju, a to mišljenje je apsolutno, tada filozofija kao znanost znači apsolutnu znanost mišljenja kakvo je ono po svojoj prirodi i u svoji modredenjima.

»Predgovoru« »Fenomenologiji duha« Hegel ovako određuje cilj koji je sebi postavio: »Pravi lik, u kojem egzistira istina, može da bude samo znanstveni sistem. Suradivati na tome da se filozofija više približi formi znanosti, -cilju, da bi mogla odbaciti svoje ime prema znanju i da bi bila zbiljsko znanje, -jeste ono, što sam ja sebi postavio« (str. 7, Kultura-Zagreb 1955).

Zamjena riječi filozofija sa znanostu nije samo djelo Hegela. Potrebno je napomenuti da čitav klasični njemački idealizam nastoji filozofiju pokriti znanostu. Ta tendencija je naročito prisutna u Fichtea i Hegela. Postavlja se pitanje kako je došlo do toga da se filozofija zamijeni pojmom znanosti?

U prethodnom dijelu konstatirali smo da filozofija nalazi svoj medij u umu. Kod Descartesa ovaj um je u svojoj izvjesnosti osiguran u ego cogitu. *Ja mislim*, prati sve moje predodžbe i kao samosvijest on je garant izvjesnosti istinske spoznaje. Spoznaja je osiguranje i fiksiranje bića u nesumnjivoj izvjesnosti ego cogita. Za Hegela ovaj ego postaje preuski prostor sigurnosti mišljenja. Ovaj *ja* stoga može biti zamijenjen samo mišljenjem mišljenja. Mišljenje koje samo sebe misli zamjenjuje tako stav *ja mislim*. Mišljenje kao mišljenje potrebno je odrediti u njegovoj strukturi. Kako je mišljenje određeno po svojoj prirodi razvija Hegel u »Znanosti logike«. Ostala područja su samo dedukcije ovih načela na poseban sadržaj. »Znanost« je u stvari zamijenila Descartesov *ja* i kao takva ona je pravi subjekt. »Znanost« je stoga osigurala mišljenje kao mišljenje. U znanosti mišljenje dobiva sigurnost svoje neuvjetovanosti.

Prema tome jedino je filozofija znanost i to apsolutna i čista znanost. Ona je jedina znanost jer ima stvar kod sebe same, tj. u mišljenju koje samo sebe razvija u svojim momentima. Ona je apsolutna znanost jer je znanost onog apsolutnog, a to je mišljenje. I treće ona je čista znanost jer ne temelji svoje dokaze na empirijskim znanostima već iz nužnosti vlastitog kretanja misli.

Stoga Hegel može reći da posebne znanosti i nisu znanosti već agregat znanja koje ne nosi s pravom ime znanosti (usp. početak *Predgovora Fenomenologiji duha* ili *Uvod Enciklopedije filozofskih znanosti*).

Ako povežemo ova dva aspekta određenja filozofije, tada filozofija kao znanost znači organizaciju uma, tj. utemeljenje uma u njemu samome. Ona je nužno apsolutna znanost, jer je um apsolutna zbilja. Ova dva aspekta odlučujuća su u određenju filozofije kod Hegela.

c) Treći aspekt određenja filozofije spram »tendencije vremena« može nam poslužiti samo kao demonstracija kako Hegel brani ovako određenje filozofije. Odmah na početku treba spomenuti da kod Hegela jedna forma konačnog duha orgovara razvoju duha u njegovoj istini. Antičko razdoblje srednji vijek i novi vijek predstavljaju momente razvitka duha. Kretanje duha od *An-sich* do *An-und-für-sich* leži u temelju vremenskog nastajanja. To se ne zbiva samo u globalnim okvirima, već isto tako i ostali »fenomeni« konkretnog života imaju svoju »logičku« pozadinu ili oni uopće nisu. Vlasništvo, moral, porodica, građansko društvo, država, svjetska povijest skrivaju u sebe momente izgradnje uma i kao takvi oni su njegovo prikrivanje ali ujedno i njegova istina.

Kroz ovaj aspekt promatra Hegel i osnovne tendencije vremena. Osnovne tendencije vremena kao što su romantizam, pozitivizam, subjektivizam, politički liberalizam, prosvjetiteljstvo, religiozna nabožnost itd., predstavljaju momente izgradnje uma, ali kad svoju posebnost žele postaviti na rang cjeline tada postaju svoja vlastita negacija.

Dok romantizam vidi u saasnosti gubitak svetosti, a budućnost kao sve veće otpadništvo od izvornosti, dotle pozitivizam u prošlosti vidi samo metafizičke tlapnje kojih će se čovječanstvo riješiti kao scintifizam. Hegel i princip romantike i princip pozitivizma povezuje kao nužne momente u razvoju umne supstancije, U francuskoj revoluciji ova dva fenomena najjasnije se susreću. Revolucionarno *ja* romantike dobiva svoju pravu adekvaciju u pozitivnom sređivanju ekonomske situacije. Sloboda sopstva povezana je sa upoznavanjem zakona proizvodnje, razmjene, institucijama i zakonima. Um nema svoje sjedište kao apsolut na nekom posebnom mjestu ili u apstraktnoj općenitosti, već je on kao općost u isto vrijeme posebnost i pojedinačnost. Filozofija kao znanost mora ove momente pojmiti kao momente izgradnje uma.

Dalje, subjektivizam kad želi zamijeniti čitavu arhitektoniku običajnosti sa »kašom srca«, a time ukinuti svaku zakonitost, postoje direktno suprotan pravoj slobodi subjekta. Religioznost kao zrenje apsoluta kroz predodžbu, isto tako nije samo negativitet, ali kad mutni osjećaj želi postaviti umjesto pojma, tada »postaje „furijska razaranja“« itd.

Osnovni momenat koji treba ovdje zapaziti sastoji se u tome da um kao temelj nije nešto što se samo izvana postavlja već se on sam pojavljuje u elementarnoj djelatnosti kao moć koja sama proizlazi. Proces organiziranja uma proizlazi imanentno. Prije svakog konkretnog akta mi smo već unaprijed u njegovoj mreži.

Naravno mogli bi nadugo raspravljati o vezi Hegela sa njegovim suvremenicima i osnovnim pravcima s kojima on polemizira. No nama to nije ovdje cilj. Osnovno je to da filozofija kao apsolutna znanost ima već pri sebi svako proizlaženje kao proizlaženje uma, svaku djelatnost kao djelatnost koja možda i nesvjesno izgrađuje mrežu uma, svaku slobodu jer je ona sama sloboda kao isključivo svojstvo uma.

2. Što je zbilja u Hegela?

Određenje filozofije koje smo dali u prethodnoj tački odlučno je za određivanje zbilje. O zbiljnosti Hegela govori u *Znanosti logike*, tačnije u trećem dijelu *Nauke o biti* koja nosi naslov *Zbiljnost*. Zbiljnost Hegel tamo definira ovako: »Zbiljnost je jedinstvo biti i egzistencije« (str. 156. II Lassen). Ili kako kaže u *Osnovnim crtama filozofije prava*: »Zbiljnost je samo jedinstvo unutarnjeg i spoljašnjeg« (str. 289. »Veselin Masleša« – Sarajevo 1964.). Dakle, zbiljnost nije zgoljna pojava, već je sama rezultat »*geničke ekspozicije pojma*« (Wissenschaft der Logik, II Lassen, str. 213). Zbiljnost prema tome ujedinjuje u sebi bit u bitku.

Bit je pak posredni momenat između bitka i pojma, a njegovo kretanje odvija se od bitka k pojmu. To ne znači da je zbiljnost nešto vanjsko pojmu ili nešto drugo njega samog, već je ona njegova pretpostavka koja ima svoju istinu u pojmu. »Stoga pojam ima Supstanciju kao svoju neposrednu pretpostavku; Supstancija je o sebi, što je njezina manifestacija. Zbog toga dijalektičko kretanje Supstancije kroz kauzalitet i uzajamno djelovanje je neposredna *geneza* pojma kroz koju je postavljeno njegovo nastajanje (WdL, II. Lassen, str. 214).

Čitava »objektivna logika« koja razmatra bitak i bit nije ništa izvanjsko već autohtono kretanje uma. Oni imaju svoju istinu u njemu, ali kao momenti oni su momenti samoga uma.

Iz ovog aspekta je vidljivo koliko su zapravo jalove bile diskusije oko poznate rečenice iz *Predgovora Filozofiji prava* koja glasi: Sve što je umno, to je zbiljsko; a što je zbiljsko, to je umno«
To ni u kojem slučaju ne znači da je svako opstojanje već u sebi zbiljsko, niti pak da opstojeći poredak stvari već sam po sebi predstavlja neku istinu. Hegel oštro luči u Logici zbiljnost od opstojnosti, egzistencije i drugih određenja. »Egzistencija je dijelom *pojava*, a samo dijelom *zbiljnost*«. (ibid., EFZ, str. 36). I nastavlja: »*Zbiljnost umnoga* protivi se već predodžba da su isto tako ideje, ideali, samo himere, a filozofija samo sistem tlapnja, kao što i obratno, da su ideje i ideali nešto odviše krasno da bi imali zbiljnost, ili isto tako nešto previše nemoćno da bi je sebi pribavili« (ibid., str. 36–37). Ovakvim predodžbama o filozofiji bavi se zdravorazumsko filozofiranje, koje promatra samo površno stanje stvari.

Um nije nešto što bi trebalo izvana unositi u opstanak, već je on neposredno prisutan u njemu. Istina je da on može biti i skriven, ali zato je zadatak filozofije da spozna »ovu ružu u križu sadašnjosti«. Fi-

lozofija bi se u tom smislu mogla odrediti i kao kritika jer prodire kroz naslagu pukog opstojanja do uma koji je u njoj sadržan. Stoga Hegel i jest kritičan spram svega što nije utemeljeno na umu. U ovoj varijanti Hegel je mnogo korišten od Marxa pa sve do Marcusea.

O pojmu zbiljnosti moglo bi se, barem kod Hegela, još mnogo toga reći, no za naše izvođenje dovoljno je da se vidi kako zbiljnost pripada samom umu kao njegov vlastiti momenat, drugim riječima da je ona vlastita postavka.

3. – Da li kakav odnos postoji između filozofije i zbilje u Hegela?

Na ovo pitanje već je u izvjesnom smislu dat odgovor. Pravilan odgovor glasi: – filozofija kao znanost uma isključuje iz sebe sve što ne bi bio um, a prema tome i zbiljnost ukoliko ne bi bila umna. Zbiljnost je prema tome sadržana u umu jer je on jedina zbiljnost. Filozofija predstavlja stoga »zatvor« iz kojeg se ne može izaći a da bi se i dalje filozofiralo.

Njezin začetak nalazimo u suprotstavljanju vječnog vremenskom, stalnog nestalnom, nepromjenjivog promjenjivom, nedosjetilnog osjetilnom. U filozofiji kao znanosti uma to nisu čvrsto fiksirani polovi, već momenti kretanja pojma. U njezinom početku čovjek je, ipak bio središte kroz koje se suočavao smisao i besmisao, kaos i kozmos, vječnost i prolaznost. Stojeći na toj međi, on je i sam suodlučivao o svojem biti ili ne-biti. U Hegela čovjek je samo sredstvo apsolutnog duha da ostvari svoju dominaciju i da potre sve u sebe što ne bi bio on sam.

Takoder, ideja nekad nije bila sebi dovoljna da bude, već je trebala i nešto što ona nije. U Hegela ideja sama sebe razvija, proizvodi i uživa tako u samoj sebi. Um postaje moć koja se razvija svojom vlastitom snagom. Ovo autohtono razvijanje uma ne odmjerava se prema nekom neumu, pa se stoga i ne zna da li je njegovo razvijanje još umno ili nije. Razlika u kojoj bi on još bio um nestala je.

Kako se o filozofiji vrlo neodređeno govori, to se često postavlja zahtjev da se ona ostvari. Međutim, ovakvi zahtijevi uzimaju filozofiju samo kao nešto izvanjsko i idilično. Ona poima ono što jest i tako iz govora strukturu našeg opstanka. Na taj način treba uzeti i Hegelovu filozofiju sasvim ozbiljno, ne kao neku himeru u glavi, već kao realnu strukturu našeg opstanka. Često zavara o preživjelosti filozofije ide tako daleko da se nad njom razlježe plač kao nad nečim lijepim, ali što je nažalost prošlo. Takvo naklapanje o filozofiji pokazuje samo to da od nje nikad ništa nije shvatilo.

Hegelova filozofija kao samoorganizacija uma prisutna je u suvremenom životu i tamo gdje se najmanje o njoj govori. Samoorganizirani um bio je prisutan u masovnim istrebljenjima ljudstva u Hitlerovim logorima, kao što je prisutan u suvremenoj proizvodnji, znanstvenim istraživanjima itd.

Neki smatraju da stvari ne odgovaraju svojim pojmovima, to znači da se one moraju promijeniti da se status quo mora promijeniti. Istina

je da se faktičko stanje mora promijeniti i ono se mijenja. Samo to mijenjanje ne može ostati unutar negacije samoga pojma koju on sam izvršava, jer se u svojoj dostatnosti pokazuje kao čisti bez-um.

Sigurno je da nas nikakva brzopleta akcija ne može spasiti iz situacije u kojoj opstojimo. Isto tako teško da nas faktički životni stav, ma koliko bio dragocjen, može dovesti na pravi put. Sve stoji do toga da naše mišljenje učinimo misaonijim, jer kako čovjek misli takav jest.

Zusammenfassung

PHILOSOPHIE UND WIRKLICHKEIT BEI HEGEL

In der Behandlung des Themes: Philosophie und Wirklichkeit – bei Hegel – versucht der Verfasser die naiven Begriffe von Philosophie als einfaches Mittel zur Verbesserung des menschlichen Lebens, mit dem jedermann nach Belieben manipulieren kann, zu beseitigen. Die Disposition, in der sich die Philosophie entwickelt, ist für die Wirklichkeit selbst entscheidend, ohne dass wir irgendwelche natürliche Beziehung zu ihr hätten.

Im neuzeitlichen Denken, insbesondere bei Hegel, öffnet die Philosophie einen Raum zur abstrakten Rationalität, in der Bestrebung alle Seinden in der Sicherheit ihrer unbedingten Wirklichkeit zu fesseln. Eine solche Disposition der Philosophie ist ausschlaggebend für das Konsituieren der zeitgenössischen Wirklichkeit, die immer mehr in das Gebiet des abstrakten Rechnens Eingang findet. Die Grenze der Philosophie als Wissenschaft der Vernunft erweist sich einerseits in stätigem Rebellieren der Realitäten gegenüber der Begrenztheit der Vernunft, andererseits ist sie nicht in der Lage die Vernunft in ihrer Selbstherrlichkeit tatsächlich vernunftig zu gestalten.

Dem zukünftigen Denken wird es anbefohlen sein die Grenze der Philosophie als vernunftwissenschaft zum Thema zu nehmen, jedoch nicht um das Denken abzulehnen, sondern es noch sinnreicher zu machen.